

Е.Н. Аймахов

*Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қазақстан
(E-mail: kurator78@mail.ru)*

Қазіргі ресей тарихнамасында «күнделікті өмір тарихының» зерттелуі

Мақала тарих ғылымындағы қоғамды зерттеудің жаңа және өзекті бағыты — «күнделікті өмір тарихы» тақырыбына арналған. Қоғам тарихы негізінде адамзаттың тарих өлшемі болып күнделікті өмірі табылады, ол адам баласының күнделікті өмірдегі тұрмыс үй орнынан, тамақтануынан, қозғалуынан, жұмысы және бос уақытты өткізуінен көрініс табады. Күнделікті өмірді талдау арқылы адам баласының қиын жағдайда адамгершілікті сақтай отырып, тығырықтан қалай шықты, қалай адам өмірлік жай-жаспарларға бейімделді деген сұрақтарға жауап табуға болады. Күнделікті өмір — бірқатар қоғамтану пәндері үшін зерттеу объектісі, және олардың арасында «күнделікті өмір» ұғымына ортақ анықтама жоқ. Автор күнделікті өмір тарихы мәселесін жан-жақты зерттеп, ғалымдардың «әлеуметтік күнделікті өмір» ұғымының мазмұны мен құрылымына қатысты пікірлерін жүйелі түрде қарастырып жинақтаған. Сонымен қатар ғалымдармен жақсы зерттелген әлеуметтік күнделікті өмір мәселесі анықталған. Бұл тұрмыс, бос уақыт және адамдардың өмірлік бейнесі мәселелері болып есептеледі.

Кілт сөздер: күнделікті өмір, күнделікті өмір тарихы, күнделікті өмір әлемі, тарихи антропология, әлеуметтану, микротарих.

Соңғы отыз жыл ішінде ресейлік тарих ғылымында күрделі өзгерістер орын алды, бұл үрдіс өткен тарихты қайта бағалаумен байланысты еді. Осы бағытта тарих ғылымы пәнаралық байланысқа бет бұрды, соның негізінде зерттеушілердің өткен тарихтың көптеген оқиғаларын тұрғылықты қарастыруға мүмкіндік беретін жаңа ұстанымдар мен тәсілдер дамыды.

Аталмыш уақыт ішінде ресей тарихшылары кеңестік идеология доктринасынан бастартып, шетелдік зерттеушілердің қолданысында жүрген тәсілдерді өз зерттеулерінде қолдана бастады. Бұндай тәсілдердің бірі — «күнделікті өмір тарихы».

Ресей тарих ғылымында күнделікті өмір тарихы тақырыбы тарихи сананың жеке саласы ретінде, жоғарыда көрсетілгендей, соңғы отыз жыл шамасында зерттеліп келеді. Бұл салада әр авторлар жекелеген мәселелерді талқылайды. Мақалада біз бұл саланың маңызды екі мәселесіне көңіл бөлеміз: біріншісі — күнделікті өмір тарихының объектісі және екіншісі мәселе — күнделікті өмір тарихының әдістемесі. Күнделікті өмір тарихының теориялық мәселелерімен ресей тарихнамасында М.М. Кромм, Н.Л. Пушкарева, С.В. Журавлев, А.С. Сенявский және тағы басқа зерттеушілер айналысады.

Бірінші мәселе — бұл күнделікті өмір тарихының зерттеу объектісі. Бірінші кезекте күнделікті өмір тарихының зерттеу объектісін анықтау үшін бұл сала нені зерттейді деген мәселені түсіну қажет. Ал бұл өз алдына күрделі мәселе, себебі герман этнографы және антропологы Карола Липп «ғылыми әдебиетте күнделікті өмір тарихын зерттейтін қанша автор болса, сонша көлемде «күнделікті өмір тарихына» анықтамалар бар» деп жазған [1; 2, 3].

Қазіргі кезеңдегі кейбір авторлар, оның ішінде Н.Л. Пушкареваның тұжырымдауынша, күнделікті өмір тарихының объектісі — адамзаттың тарихи-мәдени, саяси-оқиғалық, этникалық және конфессионалдық контекстіндегі ортақтығының саласы. Күнделікті өмір тарихының басты көңілі адамдардың шынайы өмірді өзінің субъективті тұрғыдан түсіне білуі, шынайы өмірдің әр түрлі әлеуметтік топтарға әсер етуін кешенді түрде зерттеу арқылы адамдардың іс-әрекетін және оқиғаларға адамдардың эмоциялық реакциясын анықтау [2].

Ресей тарихшылары үшін бұл бағыт маңызды болды, себебі күнделікті өмірді зерттеу бұрын-сонды ресейлік тарихшының зерттеу шеңберіне кірмеген, мәдени-тарихи құбылысты қарастыруға мүмкіндік берді. Бұған дейін көңіл негізінен материалдық және рухани құндылықтарға бөлінді [1; 77].

Ресей тарихнамасында зерттеушілер қауымының біраз бөлігі жаңа тәсілдерді игеру барысында өткен уақыттың тұрмысы мен салтын тұрғылықты баяндауға көңіл бөле бастады. Бұл өз алдына «күнделікті өмір тарихы» және «тұрмысты баяндау» арасында шекараны анықтауды қажет етті. Тұрмысты зерттейтін дәстүрлі зерттеуші мен күнделікті өмір тарихын зерттейтін тарихшы арасындағы басты айырмашылық оқиғаның маңыздылығын, адамның іс-қимылы, уақыттың өзгеруі, жеке өмірге

қоғамдағы құбылыстардың ықпалы мен оны өзгертуін түсінумен байланысты. Осындай күнделікті тұрмыста ой және сезім, адамды саналы немесе санасыз іс қимылға итермелейтін жағдайлар қалыптасып, іске асады. Күнделікті өмірді зерттейтін тарихшыны бұл қалай болатындығы қызықтырады. Егер этнограф тұрмысты қалыпқа келтірсе, күнделікті өмірді зерттейтін тарихшы жеке адамның қоршаған тұрмыс ықпалымен бастан кешірген эмоционалды реакциясын талдайды. Ол бұл құбылысқа жауап іздейді. Күнделікті өмірді зерттеуші-тарихшының назарында тек тұрмыс қана емес, бізге дейінгі өмір сүрген адамдардың өмірлік проблемалары және оларды толғандырған мәселелер. Қоғамдағы жаңа және тамыры терең тараған құрылымдар арасындағы байланыс, неліктен олардың бірі басқасынан тұрақты екендігі күнделікті өмір тарихын зерттеуші тарихы үшін қызықтыратын сұрақтардың бірі болып табылады [2].

Зерттеушінің кеңістікті макродеңгейдің микродеңгейде қысқартып қарастырудың мақсаты құбылысты терең деңгейде қарастыру болып табылады. Себебі осы жерде зерттеуші макротарихтың ішкі қыр-сырын түсінуге мүмкіндік алады.

Жылдам дамып келе жатқан осы бағытта жұмыс жасайтын ресейлік тарихшылардың зерттеулерінің негізінде ғылыми әдебиеттермен қатар, танымал-публицистикалық әдебиеттерде пайда болуда. Мұндай еңбектерде «Ортағасырлық әдет», «Людовик заманындағы сән», «Виктория дәуіріндегі Англия», «императорлық Ресей» сипатталады [3; 130].

Алайда бұл бағытта жазылып жатқан еңбектердің көбісі күнделікті өмір тарихы тақырыбына қатысы жоқ. Осыған байланысты қазіргі ресейлік тарих ғылымында өз алдына «тұрмыс» және «күнделікті өмір» ұғымдарының мазмұнына қатысты пікірталас қалыптасты. «Тұрмыс» ұғымы ресейлік еңбектерде бұрында, қазірде қарастырылды, негізінен бұл ұғым «күнделікті өмір» ұғымының синонимі ретінде қолданылды. «Күнделікті тұрмыс» ұғымы сыртқы-оқиғалы және затты айқындаудан күнделікті материалдық және ойлау құрылымы синтезіне өту эволюциясын бастан өткізді. Дәл осындай синтез күнделікті өмірдің сыртқы-заттай айқындалуынан басқа күнделікті өмірдің ішкі мағынасын, болмысын түсінуге, оны мәдениеттің бір бөлігі ретінде көруге мүмкіндік береді.

XIX ғасырдағы тұрмысты сипаттаумен салыстырғанда қазіргі ғалымдардың тұрмысты саяси, ғылыми-техникалық және үлкен тарихи оқиғадан бөліп емес, керісінше, тарихи үрдіске тікелей қатысы бар, сол тарихқа ықпал жасайтын құбылыс ретінде қарастыру қалыптасуда [4].

Тарихи зерттеулерде күнделікті өмір тақырыбының пайда болуы тарихты жаңаша түсіну керек деген ұғыммен байланысты, оған сай тарихты тек саяси оқиғалар, экономикалық заңдылықтар, ұлы тұлғалар ғана емес, сонымен қатар қарапайым күнделікті өмір, оның ішінде «танымалы емес адамдардың өмірі» айқындайды [5; 248, 249].

Күнделікті өмірдің пәндік саласы көп жағдайда тұтынушы саланы, демалу саласын, қоғамдық өмірге қарағанда жеке адамның өмірі болып табылады. Алайда «тұрмыс» және «күнделікті өмір» ұғымдары төңірегінде пікірталас бар, мысалы, зерттеуші В.Д. Лелеко бұл екі ұғым арасында айырмашылықтың аз екендігін айта отырып, екі ұғымды да бір мағынада пайдалануға болатындығын айтады [6]. Мұндай қарама-қайшылықтың себебі «күнделікті өмір» тақырыбымен айналысатын зерттеушілер көбінесе көңілді адамдардың тұрмыстық жағдайына көңіл аударуымен байланысты.

Ресейлік зерттеуші қауымның «күнделікті өмір» тақырыбына қызығушылығының артуы әлеуметтік тарихты зерттеуде бұрын аса ескерілмеген деректермен байланысты, бұл деректік базаны хаттар, ұсыныстар, арыздар, жеке істер, соттық-зерттеу істері және тағы басқа ерекше сипаттағы құжаттар құрайды. Бұндай деректерді зерттеуде қолдану ұжымдық өмірбаянды (просопография) қалыптастыруда құнды болып саналады. Кеңестік кезен үшін, әсіресе қоғамдағы шолақ белсенділердің ақпарат жеткізуі, әр түрлі саяси органдардың бақылау жұмыстары, тексеру, тазарту материалдары, бақылау комиссиясының материалдары және тағы басқа осындай бағыттағы деректерді қолдану арқылы билік қалыптастырған ресми өмірдің артында, көлеңкесінде қалып келген шынайы өмірді ашып көрсетуге болады.

Ресей тарихшылары тіпті Жаңа заман тарихының күнделікті өмір тарихын қарастыруда, бұндай жұмыстар негізінен XVII–XVIII ғғ. іс өндіріс және сот істері материалдары негізінде жазылуда [7]. XIX ғасыр тарихына қатысты «күнделікті өмір» концепциясын қолданып жазған еңбектердің саны да күн сайын артып келеді, оның себебі осы кезеңге қатысты деректік базаның көптігі және қолжетімділігінде [8]. Аталмыш кезеңді зерттеуде бір топ ғалымдар «әйел адамның күнделікті өмірі» тақырыбына көңіл аударуда [9; 223]. Қазіргі таңда «күнделікті өмір» бағытында әр түрлі ресей қалаларына арналған көптеген конференциялар өткізіліп, мақалалар жинағы жариялануда, жергілікті тарихи қауымдастықтардың жұмысы белсене түсуде [10; 110].

Сонымен, неміс тарих ғылымынан кейін ресей тарих ғылымы үлкен ынтамен микротарих тәжірибесін зерттеуге кірісті. Алайда «күнделікті өмір» тақырыбы жеке тарихи сана ұстанымы ретінде толық игерілмеуде, себебі әлеуметтік-психологиялық компоненттерді талдау сапалы деңгейге жеткен жоқ. Яғни жекелеген жергілікті топтың әлеуметтік құрылымы «күнделікті өмір» тұрғысынан зерттелгенде «жеке адамның» сезімі, уайымы, тағы басқа эмоцияларын ескеру зерттеу объектісінен тыс қалып келеді. Осы мәселеге зерттеушілер И.Т. Касавин және С.П. Щавелев көңіл аударуда. Олар өз зерттеулерінде күнделікті өмірді түсінігін кешенді түрде талдауға және оның талдау тәсілдерін де зерттеуді ұсынады. Ол үшін олар «күнделікті өмір» мәселесі антропологиялық зерттеу объектісі екендігін ұмытпай, антропологиялық ұстанымдар арқылы аталмыш тақырыпты қарастыруға шақырады. Бұл дұрыс көзқарас, себебі шетелдік тарих ғылымындағы ұстанымдарға сай келеді, оның ішінде классикалық неміс теориялық-әдістемелік концепциясына.

Жоғарыда көрсеткендей, ресей ғалымдары күнделікті өмірдің батыстық мектептерінің ғылыми ұстанымдарын негізге алады және солардың негізінде жаңа ғылыми ұстанымдар ұсынады. Ресей тарихнамасында күнделікті өмір тарихы бағытындағы қалыптасқан негізгі бес ұстанымды бөліп көрсетуге болады.

Бірінші ұстаным күнделікті өмірдің герман, американ және итальян мектептеріне негізделген. Бұл ұстанымның жақтастары Н.Л. Пушкарева, С.В. Журавлев, М.М. Кромм және тағы басқалар. Бұл ұстанымда «бұқара өмірі» және «жеке және ерекше тұлғаның өмірімен» қарама-қайшы жағдайда қарастырады. Аталмыш ұстанымды қарапайым, көзге көрінбейтін индивидтердің микротарихы деп сипаттауға болады [11; 11].

Екінші ұстаным тарихи француз «Анналдар» мектебімен байланысты. Бұл ұстанымда тарих, шаруашылық-тұрмыстық тарих шеңберінде қарастырылды. Аталмыш ұстанымды «Анналдар» мектебінің негізін қалаған Л. Февр және М. Блок қалады. Осы ұстанымның дамуына Ф. Бродельде үлес қосты. Ресей тарихнамасында бұл ұстанымды қолдаушылар — А.Я. Гуревич, Ю.Л. Бессмертный және М.Ю. Лотман [12; 23].

Үшінші ұстанымды В.Н. Сыров ұсынды. Оның ойынша, күнделікті өмірді құрылым ретінде қарастырған тиімді болады. Күнделікті өмір шындықты, яғни шынайы өмірді, игеретін тәсіл ретінде қарастырады [13; 22].

Төртінші ұстанымды П.Н. Кондрашов және К.Н. Любутиң ұсынды. Н.Л. Пушкареваның пікірінше, бұл ұстаным ресей тарихнамасында біршама өңделген. Аталмыш ұстанымда зерттеу объектісі күнделікті өмірде нақты адаммен шынайы қоршаған ортамен байланыс жатады және осы өзара байланысты субъективті тұрғыда интерпретациясы болады [14; 217].

Бесінші ұстанымды зерттеуші Е.В. Банникова келтіреді. Бұл ұстанымға сай, күнделікті өмір екі біртұтас үрдіс ретінде, яғни адамның шынайы өмірмен өзара байланысы және осы өзара байланыстың субъективті жағдайда, қарастырылуы. Автор «күнделікті өмірді» тұрақты құбылыс ретінде емес, динамикалық тұрғыда қарастыруды ұсынады. Е.В. Банникова күнделікті өмір тарихы, болашақта тарихи үрдістердің басқа ғылыми концепцияларына (тап және мемлекет тарихы) балама ретінде болуы мүмкін деген болжам жасайды [15; 23].

Күнделікті өмір тарихы тақырыбын зерттеудегі екінші мәселе — бұл әдістеме, яғни күнделікті өмір тарихын қаза зерттеу қажет. Бұл мәселеде бірнеше ұстанымды көрсетуге болады. Осы мақалада біз А.С. Сенявскийдің ұстанымын қарастырдық. Зерттеуші күнделікті өмір тарихын, бір жағынан, макро- және микроұстаным тұрғысынан зерттеуді және, екінші жағынан, күнделікті өмірдің кеністіктік «матрицасын» жасауды ұсынады.

Мақалада қолданып отырған екінші ұстанымды Н.Л. Пушкарева белгіледі. Ғалым күнделікті өмір тарихын зерттеуде ерекше дерек көздеріне сүйенуді ұсынады, оның ішінде эгоқұжаттармен жұмыс жасауды. Н.Л. Пушкареваның пікірінше, күнделікті өмір тарихын зерттеу үрдісі жекелеген элементтерді біртұтас жүйеге біріктіруден тұрады [11, 27]. Әдістемеді бұндай көзқарасты С.В. Журавлева ұстанады [16; 24].

Сонымен, ресей тарихнамасында күнделікті өмір тарихы тақырыбына қатысты әртүрлі ұстанымдар бар, ол ұстанымдар күнделікті өмір тарихын түсінуге және зерттеуге арналған әдістермен байланысты. Батыс ғалымдарының қалыптастырған ғылыми ұстанымдарымен қатар, ресей ғалымдары өз ұстанымдарын жасауда. Алайда зерттеушілер ұсынып отырған ғылыми ұстанымдар арасындағы шекараның нақ еместігін байқауға болады.

«Күнделікті өмір» тақырыбының болашағына келетін болсақ, аталмыш тақырыпты зерттеуші-тарихшыларда бұл тақырыпты сынаушы тарихшылардың көпшілігі күнделікті өмір бағыты неміс

және жалпы әлемдік, сонымен қоса ресейлік тарих ғылымына жаңа импульс бергендігін атай отырып, жаңа тақырыптармен қатар жазылған, зерттелген тақырыптарды «күнделікті өмір» ұстанымы арқылы қайта зерттеу қажеттілігі айтуға.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Людтке А. Что такое история повседневности? Ее достижения и перспективы в Германии / А. Людтке // Социальная история. Ежегодник. 1998/1999. — М., 1999. — С. 77–100.
- 2 Кромм М.М. Повседневность как предмет исторического исследования. [Электронный ресурс] / М.М. Кромм. — Режим доступа: <http://old.eu.spb.ru/reset/files/krom.pdf>.
- 3 Орлов И.Б. Советская повседневность: исторический и социологический аспекты становления / И.Б. Орлов / Гос. ун-т — Высш. шк. экономики. — М.: Изд. дом гос. ун-та, 2010. — 317 с.
- 4 Шюц А.О. Множественности реальностей. [Электронный ресурс] / А.О. Шюц. — Режим доступа: http://sociologica.hse.ru/data/2011/03/31/1211857317/3_2_1.pdf.
- 5 Артемов Г.П. Типы рациональности и трансформации российской политической культуры / Г.П. Артемов // Политическая культура России: история, современное состояние, тенденции, перспективы: сб. науч. ст. — СПб., 2001. — С. 318.
- 6 Цит. по: Российский государственный университет лет. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://cmb.rsuh.ru/section>.
- 7 Кромм М.М. История России в антропологической перспективе: история ментальностей, историческая антропология, микроистория, история повседневности / М.М. Кромм. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://achronicle.narod.ru/krom.html>.
- 8 Кромм М.М. Историческая антропология в поисках самоопределения. Дискуссии 70–80-х годов / М.М. Кромм. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://snoistfak.mgpu.ru/Gender_History/methodology/me16.html.
- 9 Бойм С. Общие места: Мифология повседневной жизни / С. Бойм. — М.: Новое лит. обозрение, 2002. — 320 с.
- 10 Ионин Л. Социология культуры / Л. Ионин. — М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2004. — 427 с.
- 11 Пушкарева Н.Л. Понимание истории повседневности в современном историческом исследовании: от Школы Анналов к российской философской школе / Н.Л. Пушкарева, С.В. Любичанковский // Научный журнал. — СПб.: ЛГУ им. А.С. Пушкина, 2014. — С. 7–21.
- 12 Пушкарева Н.Л. История повседневности: предмет и методы / Н.Л. Пушкарева // Социальная история. Ежегодник. — М.: РОССПЭН. — 2008. — С. 9–54.
- 13 Сыров В.Н. О статусе и структуре повседневности: методологические аспекты / В.Н. Сыров // Личность. Культура. Общество. — Т. 2. Спец. вып. — 2000. — С. 147–159.
- 14 Любутин К.Н. Диалектика повседневности: методологический подход / К.Н. Любутин, П.Н. Кондрашов. — Екатеринбург: УрГУ; ИФиП УрО РАН; РФО, 2007. — 295 с.
- 15 Банникова Е.В. Критерии повседневности: теоретико-методологические основы истории повседневной жизни / Е.В. Банникова // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение: в 3-х ч. — Ч. II // Вопросы теории и практики. — № 7 (13) — 2011. — С. 21–24.
- 16 Журавлев С.В. История повседневности — новая исследовательская программа для отечественной исторической науки / С.В. Журавлев / Предисл. к кн.: Людтке А. История повседневности в Германии. Новые подходы к изучению труда, войны и власти. — М.: РОССПЭН, 2010. — С. 3–27.

Е.Н. Аймахов

Изучение «истории повседневности» в современной российской историографии

История общества, по существу, представляет собой повседневную жизнь человека в ее историческом измерении, отражая некие неизменные свойства и качества в соответствии с закреплением новых форм жилья, питания, перемещения, работы и досуга. Показано, что именно в анализе повседневной жизни лежит ключ к разгадке часто возникающих при знакомстве с конкретными судьбами вопроса: как могли люди выживать и сохранять человеческое достоинство в экстремальных условиях? Как люди приспособивались к жизненным обстоятельствам? Определено, что повседневная жизнь выступает исследователем объектом для целого ряда гуманитарных дисциплин, среди которых нет согласия даже в определении самого понятия «повседневность». В статье проанализированы проблемы истории повседневности. Обобщены и систематизированы мнения ученых о содержании и структуре понятия «социальная повседневность». Определены вопросы социальной повседневности, которые достаточно хорошо исследованы, — быта, свободного времени и образа жизни людей.

Ключевые слова: повседневная жизнь, история повседневной жизни, мир повседневной жизни, историческая антропология, социология, микроистория.

E.N. Aimahov

The study of «everyday life history» in contemporary Russian historiography

Essentially the history of society is a person's everyday life in its historical dimension, which is reflecting certain immutable properties and quality in accordance with the fixation of new forms of housing, food, travel, work and leisure. The clue lies exactly in the analysis of everyday life; it gives answers to the question arisen often when we meet with specific fates: how people could survive and preserve human dignity in the extreme conditions of revolutions, wars, terror, hunger and devastation? How people adapted to some life circumstances? Everyday life is an object of scientific research for a range of humanities disciplines, among which there is no consensus even in the definition of the concept of «everyday life». The article analyzes some problems of the history of everyday life. It generalizes and systematizes the scientists' opinions on the content and structure of concept «social everyday life». The author determines questions of social everyday life which are relatively good investigated. These are the questions of household, free time and lifestyle of people.

Keywords: everyday life, the history of everyday life, sociology, the sociology of everyday life, the world of everyday life, daily interaction, historical anthropology, micro-history.

References

- 1 Ludtke, A. (1999). Chto takoe istoriia povsednevnosti? Ee dostizheniia i perspektivy v Germanii [What is the history of everyday life? Its achievements and perspectives in Germany]. *Sotsialnaya istoria. Ezhehodnik — Social history. Yearbook*. 1998/1999. Moscow [in Russian].
- 2 Kromm, M.M. *Povsednevnost kak predmet istoricheskogo issledovaniia* [Everyday life as the subject of historical research]. Retrieved from <http://old.eu.spb.ru/reset/files/krom.pdf> [in Russian].
- 3 Orlov, I.B. (2010). Sovetskaia povsednevnost: istoricheskie i sotsiologicheskie aspekty stanovleniia [Soviet everyday life: historical and sociological aspects of the formation]. *Hosudarstvennyi universitet — Visshaya shkola ekonomiki — State University — High school of Economy*. Moscow: Izdatelskii dom Hosudarstvennogo universiteta [in Russian].
- 4 Schuts, A.O. *Mnozhestvennosti realnostei* [About plurality of realities]. Retrieved from http://sociologica.hse.ru/data/2011/03/31/1211857317/3_2_1.pdf [in Russian].
- 5 Artemov, G.P. (2001). Tipy ratsionalnosti i transformatsii rossiiskoi politicheskoi kultury [The types of rationality and transformation of Russian political culture]. *Politicheskaiia kultura Rossii: istoriia, sovremennoe sostoianie, tendentsii, perspektivy — Political culture of Russia: the history, contemporary situation, trends and perspectives*. Saint Petersburg [in Russian].
- 6 Tsitata po: Rossiiskii gosudarstvennyi universitet let [Citation according to: the Russian State University]. Retrieved from <http://cmb.rsuh.ru/section.html?id=1649> [in Russian].
- 7 Kromm, M.M. *Istoriia Rossii v antropologicheskoi perspektive: istoriia mentalnostei, istoricheskaiia antropologhiia, mikroistoriia, istoriia povsednevnosti* [The history of Russia in anthropological perspective: history of mentalities, historical anthropology, micro history, history of everyday life]. Retrieved from <http://achronicle.narod.ru/krom.html> [in Russian].
- 8 Kromm, M.M. *Istoriicheskaiia antropologhiia v poiskakh samoopredeleniia. Diskussii 70–80-kh hodov* [Historical anthropology in the search for self-identification. Discussions of the 70–80s]. Retrieved from http://snoistfak.mgpu.ru/Gender_History/methodology/me16.html [in Russian].
- 9 Boym, S. (2002). *Obshchie mesta: Mifologhiia povsednevnoi zhizni* [Common places: The mythology of everyday life]. Moscow: Novoe literaturnoe obozreniye [in Russian].
- 10 Ionin L. (2004). *Sotsialohiia kultury* [The sociology of culture]. Moscow: Izdatelskii dom GU BHU [in Russian].
- 11 Pushkareva, N.L., & Lyubichankovsky, S.V. (2014). Ponimanie istorii povsednevnosti v sovremennom istoricheskom issledovanii: ot Shkoly Annalov k rossiiskoi filosofskoi shkole [Understanding the history of everyday life in a modern historical study: from the School of Annals to the Russian Philosophical School]. *Nauchnyi zhurnal — Science Magazine*. Saint Petersburg: Leninhradskii gosudarstvennyi universitet imeni A.S. Pushkina [in Russian].
- 12 Pushkareva, N.L. (2008). *Istoriia povsednevnosti: predmet i metody* [The History of Everyday Life: Subject and Methods]. *Sotsialnaia istoriia. Ezhehodnik — Social History. Yearbook*. Moscow: ROSSPEN [in Russian].
- 13 Syrov, V.N. (2000). O statuse i strukture povsednevnosti: metodologicheskie aspekty [On the status and structure of everyday life: methodological aspects]. *Lichnost. Kultura. Obshchestvo — Personality. Culture. Society*. (Vols. 1–2). Special Issue [in Russian].
- 14 Lyubutin, K.N., Kondrashov, P.N. (2007). *Dialektika povsednevnosti: metodologicheskii podkhod* [Dialectics of everyday life: a methodological approach]. Ekaterinburg: USU; IF & UR RAS; RFO [in Russian].
- 15 Bannikova, E.V. (2011). Kriterii povsednevnosti: teoretiko-metodologicheskie osnovy istorii povsednevnoi zhizni [Criteria of everyday life: theoretical and methodological foundations of the history of everyday life]. *Istoriicheskie, filosofskie, politicheskie i iuridicheskie nauki, kulturolohiia i iskusstvovedenie. Voprosy teorii i praktiki — Historical, philosophical, political and legal sciences, cultural studies and art criticism. Questions of theory and practice*. Tambov: The diploma, 7 (13): in 3 hours Part II [in Russian].
- 16 Zhuravlev, S.V. (2010). *Istoriia povsednevnosti — novaia issledovatel'skaia programma dlia otechestvennoi istoricheskoi nauki* [The history of everyday life — a new research program for domestic historical science] / Foreword to the book: Lyudtke A. *Istoriia povsednevnosti v Germanii. Novye podkhody k izucheniiu truda, voiny i vlasti — The history of everyday life in Germany. New approaches to the study of labor, war and power*. Moscow: ROSSPEN [in Russian].